Δημοσιεύθηκε σε συντομευμένη μορφή στο *Δέντρο*, τχ. 171-172 (φθινόπωρο 2009): αφιέρωμα στον Τάσο Λειβαδίτη, σσ. 14-18

Αφροδίτη Αθανασοπούλου

«Νοσταλγώντας "το άπειρο των παιδικών μας χρόνων". Μια ερμηνεία της ποιητικής του Τάσου Λειβαδίτη με "κλειδί" την παιδικότητα»[*]

δεν έχουμε παρά μόνο μια παιδική ηλικία
μέσα στον αναπόφευκτο κόσμο
(«Βιολέτες για μια εποχή», Γ΄ 242) [1]

Η πυκνότητα των αναφορών στο θέμα της παιδικής ηλικίας και της «παιδικότητας» στο έργο του Λειβαδίτη είναι τέτοια, που δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι η ποίησή του ταλαντεύεται, με εμμονή που καταντά σχεδόν ναρκισσιστική, ανάμεσα στον ύμνο και στην "ελεγεία της παιδικότητας", με τη δεύτερη, πιο μακρόσυρτη (από το 1972 και εντεύθεν: Β΄ και Γ΄ τόμος *Απάντων*), να αντηχεί ακόμα κι από τον τάφο, στα μεταθανάτια εκδεδομένα *Χειρόγραφα του φθινοπώρου* (1990). Η ίδια η ποιητική ιδιότητα, κατά τον Λειβαδίτη, συνίσταται πρωτίστως στη διαφύλαξη της παιδικής όψης του κόσμου, στη μη απώλεια της παιδικότητας. Είναι ενδεικτικό, για παράδειγμα, ότι το μόνο "έγκλημα" που αναγνωρίζει στον εαυτό του είναι «ότι δεν μπόρεσα να μεγαλώσω» (Β΄ 25), και δηλώνει «εκ προσωπικής αδιαλλαξίας άρρωστος, πολύ άρρωστος για να προφτάσω να ενηλικιωθώ» (Γ΄ 45· πβ. Β΄ 21). Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η εικόνα του, ως ποιητή, που «θηλάζει» ένα παιδί (Β΄ 45). Η «καθήλωση» στην παιδική ηλικία παραμένει και σε προχωρημένη ποιητική ηλικία: «Και μέσα στο σπίτι υπήρχε το άλλο εκείνο σπίτι –εκεί που η μητέρα ήταν ακόμα νέα και ένα φλάουτο ακουγόταν το βράδυ, όπως όταν οδηγούν έναν τυφλό. Σ' αυτό το σπίτι είχαμε μείνει κι εμείς για πάντα, ενώ καθώς ανάβαμε τη λάμπα, το φως της έριχνε μόνον τις σκιές μας στο πάτωμα εδώ» (Γ΄ 24).

Πώς εξηγείται αυτή η συμπεριφορά; Πρόκειται άραγε για ό,τι εκ πρώτης όψεως φαίνεται: ένας αλλόκοτος και πείσμων παλιμπαιδισμός; ένας αναχρονισμός με έκδηλα ψυχικά ίχνη παλινδρόμησης; η ποιητική μετουσίωση (sublimation) ενός βαθύτατα και αγιάτρευτα πληγωμένου παιδιού που *αρνείται να μεγαλώσει*, όπως φαίνεται να επιβεβαιώνουν και τα ακόλουθα χωρία: «πάντα είχα μιαν άλλη ηλικία από την αληθινή» (Γ΄ 126)· «εξάλλου με τις διαρκείς αναβολές, όλο αύριο και αύριο, έμεινα για πάντα δωδεκαετής» (Γ΄ 222); Σε αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσει να απαντήσει η εργασία αυτή.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η «έξοδος» από την εποχή της αθωότητας απασχολεί έντονα τον ποιητή·[2] σκέφτεται «ότι αυτό που μας μεγαλώνει είναι, ίσως, η ίδια η παιδικότητα, που μας διώχνει, για να μην, τελικά, εννοήσουμε» (Β΄ 85), και περιγράφει το τέλος της, την ενηλικίωση, με εικόνες όπως αυτή: «κι η αθωότητα τρέκλιζε τώρα σαν ένας άγγελος που απ' τα φτερά του υποφέρει» (Β΄ 53). Με τέτοιους όρους, γίνεται σαφές πως η ενηλικίωση, το τέλος της αθωότητας, στην ποιητική σκέψη του Λειβαδίτη δεν αφορά το βιολογικό τέλος της παιδικής ηλικίας (αυτό είναι μια αναπόφευκτη «φυσιολογική» εξέλιξη, κάποτε μάλιστα πρόωρα

---

[*] Η εργασία αυτή, σε συντομευμένη μορφή, δημοσιεύθηκε στο πρόσφατο αφιέρωμα του περιοδικού *Δέντρο* στον Τάσο Λειβαδίτη. Ευχαριστώ τον κ. Κώστα Μαυρουδή για την ιδέα, καθώς και για τις ενδιαφέρουσες λαβές σχετικά με την «παιδικότητα» που μου έδωσε η ανάγνωση του βιβλίου του *Οι κουρτίνες του Γκαριμπάλντι*, Νεφέλη 2000.

[1] Οι παραπομπές γίνονται από την 3τομη έκδοση των *Απάντων* του Λειβαδίτη: τόμος Α΄ (Κέδρος, [5]1985, α΄ έκδ.: 1978), τόμος Β΄ (Κέδρος 1987), τόμος Γ΄ (Κέδρος 1988).

[2] Βλ. ιδιαίτερα τις ενότητες «Αργοπορημένες αμοιβές» και «Κάτω από τον ίδιο αστερισμό» του ποιητικού βιβλίου του *Βιολέτες για μια εποχή*, Γ΄ 217-248.

εξαναγκασμένη από την ίδια τη ζωή, βλ. π.χ. Β΄ 14), όσο μάλλον αφορά την ανεπίστρεπτη –και γι' αυτό τόσο επώδυνη, τόσο τραυματική, ειδικά για έναν ποιητή– λήξη της ***παιδικής ηλικίας της σκέψης και του αισθήματος***· ενός τρόπου του ζην, του βλέπειν και του σκέπτεσθαι, που είναι «παιδικός», δηλαδή: αθώος, αφελής, ονειροπόλος, τρελός.[3]

Ξέρουμε ότι ένας τέτοιος τρόπος του ζην, του βλέπειν και του σκέπτεσθαι προσιδιάζει όχι μόνο στα παιδιά αλλά και στους «τρελούς», τους «μωρούς», τους «αγαθούς» ανθρώπους, με ένα λόγο στους «απροσάρμοστους» –ή *ανυπάκουους*, από μιαν άλλη άποψη–, που ζουν αποκλεισμένοι σε άσυλα ή στο περιθώριο της κοινωνίας με το αδίκημα, ή το πρόσχημα, της "προσβολής της κοινωνικής αιδούς", αλλά που στη συνείδηση του ποιητή θεωρούνται «αναμάρτητοι», οι μόνοι «αθώοι» (απρόσβλητοι από τις αμαρτίες και τα ανομήματα των ευυπόληπτων καθαρμάτων της κοινωνικής «ευταξίας»)· στην ίδια συνομοταξία συγκαταλέγονται, από τον ποιητή, και όλοι οι διά Χριστόν σαλοί, οι ανώνυμοι δηλαδή οσιομάρτυρες της πίστης τους «σημειωμένοι [στο ημερολόγιο] μόνο με το μικρό τους όνομα, όπως τους φώναζε η μητέρα τους» (Γ΄ 169), και εν γένει όλοι οι καθαγιασμένοι από τον πόνο και τη δοκιμασία αφανείς «ήρωες της καθημερινότητας»: οι κατατρεγμένοι, οι παρίες, οι παραστρατημένοι, οι επαίτες, οι άνεργοι, οι πόρνες, «άσκημοι, θεόφτωχοι, μεθύστακες, κακορίζικοι, απομαζώματα – σύντροφοι ακριβοί μου» (Α΄ 258· πβ. Α΄ 354, 277), αλλά και όσοι, πιο δραστικά, απέδρασαν από το κελί ή τη φυλακή αυτού του μάταιου άδικου κόσμου, «σαν τον τρελό που, κλειδωμένος στο κελί του, ζωγράφισε στον τοίχο μια πόρτα κι έφυγε» (Β΄ 39), ή όπως «η νεκρή βγήκε μ' ένα θριαμβευτικό χαμόγελο [απ' το σπίτι], σαν νά 'χε μόλις μάθει πού ακριβώς ήταν η πόρτα» (Β΄ 82).

Είναι προφανές ότι το ποιητικό σύμπαν του Λειβαδίτη, που μόλις σκιαγραφήσαμε, κατασκευάζεται στον αντίποδα και κατ' αντιστροφή των αξιών, των αντιλήψεων και των ιεραρχήσεων της επίπλαστης «κοινωνίας της αφθονίας», μιας κοινωνίας του παραλόγου, κατά τον ποιητή, που αλλοτριώνει τον άνθρωπο απ' ό,τι πιο ανθρώπινο και γνήσιο φέρει μέσα του παιδιόθεν, γι' αυτό και, ενώ διαφημίζει την ευτυχία, οδηγεί αντίθετα στην άκρα δυστυχία, την εξαλλαγή και την απανθρωπιά: «τόσα πράγματα προσφέρει ο πολιτισμός για την ευτυχία μας / και μεις επιμένουμε αναχρονιστικά νάμαστε δυστυχισμένοι […]» (Α΄ 231).[4]

Είναι ακριβώς αυτό το *παιδιόθεν*, οι ιδιότητες της παιδικότητας που ενυπάρχουν σε κάθε άνθρωπο πριν την ενηλικίωση, που κάνει το «παιδί» και τον *τόπο* της «παιδικής ηλικίας» να έχουν τόσο μεγάλη συμβολική αξία, τέτοια εμβληματική σημασία στην ποίηση του Λειβαδίτη. Εκτός από τα στερεότυπα γνωρίσματα της παιδικής ηλικίας (τα γέλια, τα τραγούδια, τα παιχνίδια, την εν γένει ανέφελη και ανέμελη χαρά της ζωής και την αυταρέσκεια της νιότης – χαρακτηριστικά που ο ποιητής μπορεί να αντλεί τόσο από την παιδική πινακοθήκη της ποιητικής παράδοσης όσο και από την απώτατα κοιτάσματα της μνήμης του, πριν τον ξεπεσμό και τις οικογενειακές δυστυχίες),[5] υπάρχουν κάποια άλλα κατηγορήματα, ιδιότητες της παιδικής εμπειρίας με *ειδοποιό* χαρακτήρα, στις οποίες φαίνεται να εμμένει ο ποιητής (αν κρίνουμε από

---

[3] Περιττό να σημειώσουμε ότι στον Λειβαδίτη οι ιδιότητες αυτές σημαίνονται θετικά, και διόλου συγκαταβατικά, όπως συμβαίνει με τα γνωστά στερεότυπα για την παιδική ηλικία: "μωρά παιδιά".

[4] Το θέμα, ακριβέστερα το βίωμα, της ανθρώπινης αλλοτρίωσης στη μεταπολεμική καταναλωτική κοινωνία, στην οποία ο ποιητής ζει σαν «κυνηγημένος» και «απόκληρος» –ένας "διπλά ηττημένος" της γενιάς του– είναι κεντρικό στην ποίηση του Λειβαδίτη, και τεράστιο· παραπέμπω ενδεικτικά στις πρώτες συλλογές που το θέμα αυτό αποκτά σαφές περίγραμμα: *Φυσάει στα σταυροδρόμια του κόσμου*, *Συμφωνία αρ. 1*, *25η Ραψωδία της Οδύσσειας*, όπου έχουμε και μια σημαίνουσα αλλαγή ποιητικής –βλ. επίσης, μεταξύ πολλών άλλων, τα ποιήματα «Αιώνας εμπορίου», Α΄ 425· «Νέα αρχή», Α΄ 440· «Χοιροστάσιο», Β΄ 18.

[5] Αντιπβ. λ.χ. Α΄ 17, 250, 303, 239, 390 – Α΄ 161, 196, 50, 331+435, 350· Β΄ 14, 15, 20, 51 και, στο μεταίχμιο, Α΄ 448-449 (το ποίημα «Γαβριήλ»).

τη συχνή τους αναφορά στο έργο του): η **«ευπιστία»**, η δυνατή πίστη, δηλαδή, στα μεγάλα, τα καθολικά, τα αδύνατα (Α΄ 321)· η **«παντοδυναμία»** της νιότης που αψηφά τον κίνδυνο και περιγελά ως και αυτόν τον θάνατο – σαν ένα είδος ψυχικού αυτοματισμού, αυθόρμητης αντίδρασης μπροστά στον φόβο, στο σάστισμα που προκαλεί στην παιδική συνείδηση η εμπειρία του θανάτου (αντιπβ. Β΄ 89 - Α΄ 255· βλ. επίσης Α΄ 411)· η αδέσμευτη-άναρχη-πλήρως ελεύθερη **φαντασία** που αποδομεί και αναδομεί το «πραγματικό» υπερβαίνοντας ή προεκτείνοντας τα όρια του φυσικού κόσμου (εδώ θα μπορούσαμε να δούμε και καταβολές του υπερρεαλιστικού τρόπου γραφής στα ωριμότερα ποιήματα του Λειβαδίτη)· το **«άπειρο»** των παιδικών χρόνων, τα ανοιχτά ενδεχόμενα και οι άπειρες προοπτικές ζωής που ανοίγονται στο μέλλον (Α΄ 336, 452)· τέλος, η εξοικείωση της παιδικής ματιάς –ασκημένης επίμονα στο όνειρο– με το «αθέατο», το «ανείπωτο», το «αόρατο», το «απερίγραπτο», με άλλα λόγια, εκείνη η **"έκτη αίσθηση"** (που κάποιοι συγκαταβατικά αποκαλούν «προ-λογική σκέψη»), η οποία επιτρέπει στα παιδιά να βλέπουν *αλλού*, *πέρα από*..., να συλλαμβάνουν διαισθητικά παρουσίες που διαφεύγουν ή λανθάνουν ή υπερβαίνουν την κοινή αισθητηριακή αντίληψη του υλικού κόσμου («κανείς δεν μας καταλαβαίνει και μόνο τα παιδιά μαντεύουν πιο πολλά», Γ΄ 114· πβ. Β΄ 85, 96) – και, αντιθέτως, η **αποξένωση**, η α-πορία που προκαλεί στην παιδική ψυχή η επαφή με τον κόσμο των μεγάλων: «κάποτε πιάναμε φιλίες με το άγνωστο πίσω απ' τον καναπέ / αργότερα έφτασε μια νύχτα να τραβήξεις την κουρτίνα για ν' αντικρίσεις όλο το ανεπίστρεπτο» (Γ΄ 247)· «τα παιδιά καβάλα πηγαινόρχονται απ' τα γέλια στ' όνειρο κι απ' τ' όνειρο / ξυπνάνε τρομαγμένα ξαφνικά στο μάταιο κόσμο των μεγάλων / και κλαίνε / και κανείς δεν μαντεύει το γιατί» (Α΄ 237), ή: «[…] τα τελευταία παιδικά ρούχα τα έστειλαν πίσω χωρίς τα φτερά, αρρωστήσαμε τότε βαριά και όταν σηκωθήκαμε, νιώθαμε αμήχανοι και ξένοι […]. Μόνο η μητέρα έκλαιγε τώρα πιο συχνά» (Γ΄ 32).

Δεν είναι βέβαια συμπτωματικό ότι τέτοιες ιδιότητες, στο ποιητικό σύστημα του Λειβαδίτη αποδίδονται επίσης, *κατ' εξαίρεση*, σε «ειδικές» κατηγορίες ανθρώπων (όπου το «ειδικές» προσλαμβάνει αρνητική ή θετική χροιά αναλόγως του πρίσματος: κοινή αντίληψη ή αντίληψη του ποιητή), όπως είναι οι ταχυδακτυλουργοί, οι γελωτοποιοί (και εν γένει όσοι γίνονται «ο περίγελος του κόσμου»), κυρίως δε, οι τυφλοί, οι βουβοί/μουγκοί, οι πλανόδιοι μουσικοί, οι απόμαχοι της ζωής, γέροι και γριές (με τη συσσωρευμένη πείρα ζωής, τόσο κοντά στο χείλος του θανάτου), καθώς και ό,τι μετωνυμικά δηλώνει «ουρανό» (πουλιά, φτερά, άγγελοι)[6] – εν ολίγοις, ό,τι και όσοι επικοινωνούν με τα «αόρατα κι ανείπωτα», στο πνεύμα της ακόλουθης δήλωσης πίστης:

> Η απέραντη ευπιστία μας, […] παντοδύναμη […]
> σαν τα παιδιά, έπλασε ακέρηον τούτον το μεγάλο κόσμο

[6] Με τη συμβολική σημασία που ο «ουρανός» έχει, ας πούμε, στον Σαχτούρη (βλ. Σόνια Ιλίνσκαγια, *Η μοίρα μιας γενιάς*, Κέδρος, Αθήνα [2]1986, 181· πβ. 120), ως «χώρος καθαρός» όπου οι μεγάλες αξίες και οι αιώνιες αλήθειες της ζωής -δηλαδή οι καθολικές και πανανθρώπινες- διαλάμπουν στιλπνές, αμόλυντες από την κόπρο της καθημερινότητας, κατά συνεκδοχή και ως «καθάριο βλέμμα» που ατενίζει τον κόσμο με παρθενική, άδολη ματιά, όπως ακριβώς το βλέμμα ενός παιδιού. Είναι σαφές ότι ο «ουρανός» στον Λειβαδίτη δεν έχει, *δεν μπορεί* να έχει μεταφυσική σημασία –όπως συχνά η κριτική τείνει να θεωρήσει (παρ)ερμηνεύοντας, κατά τη γνώμη μου, τον υπαρξιακό, *υπαρξιστικό* πυρήνα της ώριμης ποιητικής του σαν «μεταφυσική» μεταστροφή ("μεταμέλεια" ενός παραστρατημένου υλιστή;)– δεδομένου ότι για κάθε συνεπή αριστερό, με μαρξιστική παιδεία, όπως ο Λειβαδίτης (που, πασιφανώς στο έργο του, μένει αταλάντευτος στις ουμανιστικές αξίες της κομμουνιστικής «ουτοπίας», παρά την απομάγευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού»), δεν μπορεί να γίνει ανεκτή η μεταφυσική προοπτική της χριστιανικής δογματικής – ο ουρανός είναι ακατοίκητος από Θεό, «τα πουλιά αγαπούν τον ουρανό χωρίς τη μεταφυσική του», όπως το θέτει ο ίδιος ο ποιητής (Γ΄ 232). Διαφορετικά, τουτέστιν υπό το πρίσμα της «μεταφυσικής πίστης», είναι αδύνατον να γίνει κατανοητό το συντριπτικό αίσθημα της ματαιότητας που διατρέχει *ιδίως* το ώριμο έργο του, αίσθημα που προκαλεί βέβαια η ανέκκλητη φθορά του χρόνου, το άχθος του θανάτου ως τελεσίδικο τέλος (για σχετικά χωρία βλ. στο τέλος της εργασίας).

απ' το τίποτα –
κι όχι μονάχα ό,τι βλέπεις κι ό,τι ακούς, μα κι όλα τ' άλλα εκείνα,
τα αόρατα κι ανείπωτα. (Α΄ 321)

Αρχίζει πλέον να ξεκαθαρίζει η προνομιακή θέση της «παιδικής ματιάς» μέσα στο ποιητικό σύμπαν που κατασκευάζει ο Λειβαδίτης (το οποίο διαπνέεται από αυτό ακριβώς το πνεύμα).[7] Προικισμένο *εξαρχής* με *αυτές* τις ιδιότητες, το παιδί επικοινωνεί αλλά και μετέχει εκείνου του «ακέραιου» ή «ολάκερου» κόσμου –των **τυφλών**,[8] των **πουλιών**,[9] των **νεκρών** (που δεν είναι παρά «οι αιώνια κρυμμένοι»: Β΄ 90), των **μουσικών**,[10] των **σιωπηλών** ή **«σαστισμένων»**, όπως λέει ο ποιητής (Β΄ 56· πβ. 19, 26 και αλλού)–, που στέκουν στις γωνίες σιωπηλοί ακριβώς γιατί είναι «βαρειοί από αλήθειες» (Α΄ 310), εν ολίγοις σ' έναν κόσμο η είσοδος στον οποίο δεν επιτρέπεται

παρά μόνο σ' εκείνους τους φτωχούς τρελούς που φαντάζονται ότι είναι πουλιά, σκάλες ή δέντρα – μαντεύοντας αόριστα ότι για να μπουν στο μυστήριο πρέπει ν' αφήσουν έξω τον εαυτό τους [το εγώ τους] (Γ΄ 133)

και ο οποίος, κατά συνέπεια, συγκροτείται από ουσίες και πλάσματα απρόσιτα, ασύλληπτα στην «κοινή θέα» των "κανονικών" ανθρώπων, των καθωσπρέπει και «φιλήσυχων αστών» (Α΄ 245· πβ. Β΄ 18) –

άνθρωποι που πέρασαν τη ζωή τους ρυθμισμένα και ήρεμα,
ανάμεσα σε ώρες εργασίας και αμίλητα συζυγικά νεκρόδειπνα
λίγος καφές στο τέλος του φαγητού για τη χώνεψη,
λίγα όνειρα για το φόβο της καρδιοπάθειας,
λίγη ελεημοσύνη για τη σωτηρία της ψυχής […] (Α΄ 410· πβ. Α΄ 349-350) –

όσων, δηλαδή, με την ενηλικίωση και την αδιάκοπη τριβή στις μυλόπετρες της συνήθειας, του συμβιβασμού, της υλικής εξασφάλισης, του εγωισμού και της ματαιοδοξίας μεγάλωσαν «τρώγοντας την ίδια τους την παιδικότητα» (Α΄ 287): απώλεσαν την ικανότητα να κοιτάζουν με παρθενική-άδολη ματιά τα πράγματα, τις αυθεντικές αξίες της ζωής, και κατέπνιξαν τα ασυμβίβαστα μεγάλα παιδικά τους όνειρα μέσα «σ' αυτή τη νερουλή φτωχή σούπα» (Α΄ 247), που έγινε ο ορίζοντας και ο καθρέφτης της ψυχής τους.

Μπορούμε πλέον να ανασυνθέσουμε τον ***τόπο*** της παιδικής ηλικίας και της παιδικότητας στο ποιητικό σύστημα του Λειβαδίτη, τόπος ο οποίος «σημαίνεται» από στερεότυπα στοιχεία-σύμβολα που βρίσκονται σε αισθητά αντιδιαμετρική σχέση με

---

[7] Είναι γνωστή η «αλλόκοτη» λογική με την οποία ο Λειβαδίτης συγκροτεί τον δικό του «ακέραιο» ποιητικό κόσμο, αίροντας τις νομοτέλειες που ορίζουν τη δομή, κατά συνέπεια και τη συμβατική αντίληψη της πραγματικότητας, τόσο στον άξονα του χρόνου (παρελθόν – παρόν – μέλλον συναιρούνται) όσο και στον άξονα του χώρου (το «πάνω/κάτω», το «εδώ» και το «εκεί», ο κόσμος των νεκρών και ο κόσμος των ζωντανών ενοποιούνται), και υποκαθιστώντας, συνακόλουθα, στο επίπεδο της υπαρξιακής-υποκειμενικής *αίσθησης* του πραγματικού, τον έλλογο μηχανισμό της «διαλεκτικής» (του ιστορικού υλισμού, τον οποίο και πικρά ειρωνεύεται: Α΄ 356) με την «ανάμνηση της τελειότητας» (Α΄ 337): τη *διαρκή μνήμη*, δηλαδή, της ολότητας-ακεραιότητας, που βασίζεται στην «πελώρια αίσθηση [διαίσθηση] ότι γύρω μας υπάρχουν ακόμα όλοι [και όλα]» (Α΄ 356). Για τη σημαίνουσα αυτή αλλαγή στην ποιητική κοσμοθεωρία του Λειβαδίτη, και την κομβική σημασία της *25ης Ραψωδίας της Οδύσσειας* στην αποκρυστάλλωσή της, βλ. την εργασία του Α. Ζήρα, «1960-1970: Η δεκαετία-μεταίχμιο στο έργο του Τάσου Λειβαδίτη», στο αφιέρωμα του *Διαβάζω* στον ποιητή, τχ. 228, Δεκέμβριος 1989, 52-58, κυρίως 58.

[8] Θυμίζω ότι ο Λειβαδίτης αφιερώνει μια ολόκληρη ποιητική συλλογή στον *Τυφλό με τον λύχνο* (Γ΄ 105 και εξής)· βλ. ενδεικτικά το ομώνυμο ποίημα που ανοίγει τη συλλογή.

[9] Πβ. «τα πουλιά με είχαν ξεχάσει στην παιδική ηλικία», Γ΄ 63, και αντιστοίχως για τα «άστρα», Γ΄ 248: «όταν έν' αστέρι πέφτει το βράδυ φέρνει ειδήσεις στα παιδιά».

[10] Γιατί «μες στη μουσική είμαστε όλοι αιώνιοι για μια στιγμή», Γ΄ 243.

εκείνα που «συντάσσουν» τον τόπο και την εμπειρία της ενηλικίωσης, όπως αδρομερώς περιγράφεται στο ακόλουθο σχήμα:

«τόπος» της παιδικότητας/ευτοπία	**«τόπος» της ενηλικίωσης/δυστοπία**
Άνοιξη (γενικά, καλοκαιρία)	Φθινόπωρο (γενικά, κακοκαιρία)
φως – ώρα της ημέρας: πρωί ή μεσημέρι, κάποτε και νύχτα (αλλά με διαφορετική αίσθηση σε σχέση με τις «άγρυπνες νύχτες» της ενηλικίωσης: βλ. παραδείγματα παρακάτω)	σκοτάδι – ώρα της ημέρας (πάγια): βράδυ, νύχτα
λουλούδια – πολυχρωμία	πάγια, κίτρινο ή ωχρό (χρώμα της αρρώστιας ή του θανάτου)
τραγούδια βουερά	θλιμμένος απόηχος μακρινού τραγουδιού
γέλια	δάκρυα
αυθεντικότητα – αυθορμητισμός	προσωπεία, μάσκες, προσποίηση (στον δημόσιο βίο) – απώλεια αυθεντικού εαυτού
αθωότητα (η παιδική ηλικία είναι απρόσβλητη ακόμη από την αμαρτία)	τύψη - ενοχή (για τα λάθη, τις αστοχίες, τα μικρά και μεγάλα ανομήματα της ζωής)
συντροφικότητα (συστηματική χρήση α΄ πληθ. προσώπου)	μοναξιά - ερημία (χρήση γραμματικών προσώπων ενικού αριθμού)
μητέρα (παιδικοί φίλοι, συγγενείς): ζωντανοί	όλοι οι οικείοι, νεκροί
περιγέλασμα θανάτου – αψήφιση κινδύνου >αίσθημα παντοδυναμίας	τρόμος θανάτου >διάχυτο αίσθημα ματαιότητας
όνειρα > το μέλλον προδιαγράφεται ανοιχτό και λαμπρό	εφιάλτες > το παρελθόν, οι νεκροί, το ανεκπλήρωτο επιστρέφουν ζητώντας δικαίωση/νέμεση
ευπιστία, «αφέλεια» > απόλυτη πίστη στα μεγάλα ιδανικά, στα μεγαλεπήβολα οράματα για τη σωτηρία του κόσμου, της ανθρωπότητας	έλλειμμα πίστης > νοσταλγία «του απραγματοποίητου»
Άπειρο & Απεραντοσύνη (διαστολή χωρο-χρόνου)	κλειστοί χώροι, φθοροποιός και πανδαμάτωρ χρόνος (ασφυκτική συστολή χωροχρόνου)

Αρκούν τρία κατ' αντιπαράσταση παραδείγματα για να τεκμηριώσουν αυτή την απόλυτη διαφορά, το ασύμπτωτο των δύο εμπειριών ή στάσεων ζωής (του οποίου έκφραση θα πρέπει να θεωρήσουμε, όπως πιστεύω, εκείνο τον οδυνηρό διχασμό, την ανυπέρβατη «σχάση εαυτού» από την οποία υποφέρει ο Λειβαδίτης καθόλη τη διάρκεια της ποιητικής του ενηλικίωσης).[11] Επιγράφω τα θεματικά τους κέντρα:

i. η -χαμένη- Εδέμ της παιδικής ηλικίας:

[11] Βλ. σχετικά την αξιόλογη εργασία του Γιάννη Κουβαρά, «Ταυτότητα και ετερότητα», στο αφιέρωμα της *Λέξης* στον Τάσο Λειβαδίτη, τχ. 130, Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1995, 823-831.

Πες μου, α, πες μου, λοιπόν, πού πήγε όλη εκείνη η
άνοιξη,
τα χωρατά των σπουργιτιών, σγουρά γέλια των θάμνων,
οι παπαρούνες σα γλυκά κόκκινα στόματα, ρυάκια μου
ασυλλόγιστα, πού πάτε; […]
πλάι στο πηγάδι ο παππούς παίζοντας την κιθάρα του,
[…]
ένα κλωνί βασιλικός μες στα χοντρά ρουθούνια του
να ευωδιάζουν τα πλεμόνια του απ' τις στερνές
ομορφιές της γης,
πουλιά πετούσαν στα κλαδιά […]
Απρόοπτα, ξαφνιασμένα πρωινά
και μεγάλα, μακρόσυρτα σούρουπα
με τ' άστρα να τρέμουν μακριά […]
έκθαμβες ώρες, βαρειές απ' όλο το γιγάντιο Αόριστο
που έφτανε ώς τον πόνο. Αίσθηση αβέβαιη όλων των
μυστικών της ζωής
που διαπερνούσαν σα ρίγη, πέρα, κει κάτου, μακριά,
τους βραδυνούς ορίζοντες. (Α΄ 303)

Θυμάσαι, αλήθεια, πούδαμε ξαφνικά τις άδειες κάμαρες
στη γειτονική αυλή
με τους παιδικούς φίλους. «Φύγανε», είπαμε. Και κλάψαμε
όλα τα δάκρυα της ζωής μας. Οι κάμαρες ήταν ψυχρές,
οι τοίχοι γυμνοί,
με τα τετράγωνα αποτυπώματα απ' τα κάδρα
σα μικρές εικόνες του μεγάλου κενού. «Φύγανε»,
ξανάπαμε. Και μέσα στη φωνή μας τρέμαν
όλοι οι αιώνιοι χωρισμοί. Ενώ αυτοί οι ξένοι, αυτοί
οι παρείσαχτοι
με τις χοντρές φωνές και τις ρυτίδες, λέγαν κάτι βαρειές,
άγνωστες λέξεις:
υπομονή, αύριο, όλα περνάνε… Είχαν ξεχάσει
πως δεν περνάει τίποτα […] Κι όλα αυτά που έγιναν,
θα ξαναγίνουν πάλι, έν' άλλο, το ίδιο […] αναπότρεπτο,
πρωινό.

Α, παιδικές φιλίες, σύντομοι τρυφεροί πρόλογοι των
μεγάλων αυριανών ερώτων. (Α΄ 331)

*

Μικρές τρυφερότητες, έρωτες παιδικοί πιο μεγάλοι κι απ'
τον Έρωτα,
ξεχειλίζοντας πέρα απ' τους ανθρώπους, ώς τα
σπουργίτια, τις χαλκομανίες,
και τ' άλλα, απλά και αιώνια πράγματα.

Όλα τόσο μακρινά, τόσο θαμπά, τόσο ανεπίστρεπτα,
σα νάζησε τη ζωή μου ένας άλλος, και μένα δε μου δόθηκε,
παρά μονάχα να πεθάνω. (Α΄ 435)

ii. η αντιδιαστολή "παιδικές νύχτες – νύχτες της ενηλικίωσης":

Απέραντες παιδικές νύχτες, καθώς γαβγίζανε τα σκυλιά
απόμακρα
φαρδαίνοντας το άπειρο ή τα σφυρίγματα του τρένου
που περνούσε (γρήγορο σαν τα χρόνια μας) –
χρονολογίες ασήμαντες για τους άλλους, σκορπισμένα
τα φύλλα του ημερολογίου σαν μικροί απεριποίητοι
τάφοι
σ' ένα ιδιόκτητο κοιμητήρι.

Γι' αυτό και τα γαβγίσματα των σκύλων τη νύχτα έχουν
κάτι
απ' την απεραντοσύνη που σε καλεί. Και τα σφυρίγματα
των τρένων είναι η απαρηγόρητη κραυγή όσων δεν
εκπληρώθηκαν
ποτέ στον κόσμο. (Α΄ 452)

Τώρα κάθε βράδυ πρέπει να γυρίζω πάλι στο παλιό
πατρικό σπίτι
με τα παντζούρια του κρεμασμένα σαν τα σαγόνια
των γερόντων –
οι σκιές σαλεύουν σαν αράχνες στο ταβάνι, στις γωνιές,
ανάμεσα σε παλιές ομπρέλες, κρυώνουν οι νεκροί,
τα έπιπλα χάνουν το σχήμα τους, το κρεβάτι γίνεται
η σανίδα ενός ανθρώπου
που χρόνια ναυαγεί, ενώ στην άκρη ο καναπές που
καθισμένος κάποτε έκλεινα τα μάτια
και στεφόμουν βασιλιάς του κόσμου, είναι τώρα
το ανάχωμα ενός τάφου
που έθαψαν όλη την εφηβική παντοδυναμία μου.
(Α΄ 456)

iii. η διαφορετική αίσθηση του χωροχρόνου στην παιδική ηλικία και κατά την ενηλικίωση:

Ποιος είμαι; Πού πάω; Και πώς βρέθηκα εδώ
απ' τ' άπειρο των παιδικών μου χρόνων σωριασμένος ξαφνικά
μέσα σε τούτον το χαμηλοτάβανο, σκονισμένο χρόνο,
[…]
όλα ξένα, κλειστά, δε σε ξέρουν και δε σε θυμούνται,
οι φωτογραφίες, μικρές ρωγμές απ' όπου βλέπεις τον Άδη
κι όλους τους πεθαμένους του,
οι καθρέφτες δε μάθανε ποτέ τι είναι παρηγοριά και συγγνώμη.

Κι ο έρωτας κι η δόξα κι ο θάνατος [για μια ιδέα] δεν ηχούν
μες στην απέραντη μοναξιά
και τον ατέλειωτο χρόνο, πιότερο απ' όσο ένας τυφλός
που σκοντάφτει σ' ένα έπιπλο – φοβάμαι, φοβάμαι… (Α΄ 336)

Έχουμε εδώ, στην πρωτογενή τους σύλληψη, τα κυριότερα από τα μοτίβα, τις εικόνες και τα θέματα –τις φωτογραφίες (και τους γυμνούς τοίχους), τους καθρέφτες (αλλά και το παράθυρο, τη σκάλα, τη ντουλάπα, το ερμάρι), το παλιό πατρικό σπίτι, τις άδειες κάμαρες, τους οικείους νεκρούς (συντρόφους, φίλους, συγγενείς, πρωτίστως όμως τη μητέρα),[12] τα μουσικά όργανα (και τους πλανόδιους οργανοπαίχτες), τα πουλιά -ή απλώς: τα φτερά- και τα άστρα «του ουρανού», τους γέροντες, τον τυφλό (κοντά σ' αυτούς κι άλλους απόκληρους ή «σαστισμένους»: τρελούς, ζητιάνους, μεθυσμένους, άνεργους θαυματοποιούς), τη φιγούρα του βασιλιά (που αποδεικνύεται "γυμνός"), την εικόνα του ναυαγού, τα σκυλιά, τα τρένα (και τους άδειους σταθμούς), τα φύλλα του ημερολογίου στο μικρό ιδιόκτητο κοιμητήρι της μνήμης–, που θα κανοναρχίσουν τερερίζοντας, στο όριο της παλλιλογίας (ή μήπως της «παραμυθίας»;) την απαρηγόρητη "ελεγεία της παιδικότητας" από τον *Νυχτερινό επισκέπτη* και μετά.[13]

Ο κοινός παρονομαστής της παιδικής εμπειρίας στα παραδείγματα που παραθέσαμε, κωδικοποιημένος σε εκφράσεις όπως «το γιγάντιο Αόριστο», «απεραντοσύνη που σε καλεί», «το άπειρο των παιδικών μου χρόνων» και ανάλογες, οδηγεί στο προφανές συμπέρασμα ότι η παιδική ηλικία σαγηνεύει τον ποιητή όχι για τη θρυλούμενη «αφέλεια» και «ανεμελιά» της (ο Λειβαδίτης γνωρίζει από πρώτο χέρι και το καταθέτει παντού στο έργο του ότι καθόλου εύκολη δεν είναι η ζωή για ένα παιδί, ειδικά μάλιστα για ένα παιδί της γενιάς του: «η παιδική μου ηλικία γλίστρησε ανάμεσα σε παλιά ερμάρια […] κι η κοιλιά μου σκουλήκιαζε από αναρίθμητες πείνες», Β΄ 14),[14] αλλά τον σαγηνεύει, σαφέστατα, υπό την έννοια της εποχής που η ζωή δεν έχει ακόμα πάρει την καθοριστική της τροπή και στο μέλλον ανοίγονται απεριόριστες προοπτικές, τον σαγηνεύει δηλαδή ακριβώς γιατί είναι μια εποχή που εμπεριέχει δυνάμει, οραματικά το μέλλον «πλημμυρισμένο απ' τα φώτα των μακρινών απίθανων πεπρωμένων» (Α΄ 270).[15]

---

[12] Η μορφή της μητέρας, ως κεντρικού συμβόλου στον *τόπο* της παιδικότητας, και γενικότερα στην ποιητική του Λειβαδίτη, θα άξιζε μια ειδική μελέτη (η εργασία της Ρούλας Κακλαμανάκη στο αφιέρωμα της *Λέξης*, ό.π., 778-781, απλώς θίγει το ζήτημα). Περιορίζομαι να επισημάνω εδώ τους βασικούς κατευθυντήριους άξονες: (**α**) την παραμυθητική-παρηγορητική λειτουργία της «ζεστής» μητρικής παρουσίας («η μητέρα που ξυπνούσε τα βράδυα κι ερχότανε στις μύτες των ποδιών να δει αν είσαι σκεπασμένος», Α΄ 273· πβ. Γ΄ 50), που δρα καταπραϋντικά στον «φόβο», ιδίως σ' εκείνον τον πιο σκοτεινό, τον υποσυνείδητο «φόβο του θανάτου», περαίνοντας διά του ελέου («εκείνα [τα] χέρια που όλα τα συγχωρούσαν», Α΄ 419), τη λύτρωση, ή έστω τη συμφιλίωση μ' αυτόν, amor fati (πβ. Γ΄ 115: «εξάλλου άνθρωπος είμαι κι εγώ, χρειάζομαι λίγη μέριμνα: ένα όνειρο ή μια μητέρα ή έστω μια ξαφνική περιφρόνηση […] που σε παρηγορεί για την ίδια τη ματαιότητα») –η λειτουργία αυτή στην ποίηση του Λειβαδίτη ορίζεται, με δυο λόγια, ως η «ιερότητα της μητρότητας» (Α΄ 322)– και (**β**) την, κάπως προκλητική, σύνδεση της μητρότητας με τον ερωτισμό διαμέσου της «γενετήσιας πράξης» (βλ. π.χ. Α΄ 450), σύνδεση η οποία αναπόφευκτα οδηγεί, ενθυλακώνοντας το θέμα της γυναίκας-μάνας, στο ευρύτερων διαστάσεων, και σαφώς πιο περιπεπλεγμένο στον στοχασμό του Λειβαδίτη, θέμα της «γυναίκας» (ως ερωμένης, πόρνης, αγαπημένης κ.λπ.).

[13] Ως γνωστόν, τέτοια θέματα και μοτίβα ανήκουν στην «κοινοκτημοσύνη» των ποιητών της «πρώτης μεταπολεμικής γενιάς», με πρώτο καταθέτη τον μεγάλο Δάσκαλο και προπάτορα Γιάννη Ρίτσο (βλ. λ.χ. το κεφάλαιο «Το παραβατικό σπίτι του Γιάννη Ρίτσου. Η μορφή ως περιεχόμενο», στο βιβλίο του Άρη Μαραγκόπουλου, *Διαφθορείς, Εραστές, Παραβάτες*, Ελληνικά Γράμματα 2005, 250-263). Είναι, επομένως, αυτονόητο πως η «πρωτοτυπία» στη χρήση αυτής της κοινής παρακαταθήκης από τον κάθε ποιητή-επίγονο δεν έγκειται στα σύμβολα καθεαυτά, αλλά στο τι είδους «σύστημα» συγκροτούν, τίνος «τόπου» αποτελούν συστατικά και απαράγραπτα στοιχεία – στην περίπτωση του Λειβαδίτη, όπως είδαμε, συγκροτούν τον «τόπο» (και την ελεγεία) της παιδικότητας.

[14] Πβ. Α΄ 24-25, 34, 67, 74, 84, 91, 114, 173-174, 315· Β΄ 15, 20, 26, 29, 60 και αλλού.

[15] Βλ. επίσης, Α΄ 250, 290, 303, 316, 451-452, 458· Β΄ 49, 93, 95, 98 και αλλού.

Σε τελευταία ανάλυση, η γοητεία που ασκεί στον Λειβαδίτη το «άπειρο των παιδικών χρόνων» (Α΄ 335), η «νοσταλγία» ή η «αόριστη ανάμνηση της τελειότητας» την οποία πυροδοτεί κάθε «παιδικό ξεχασμένο όνειρο» (Α΄ 337), συνάδει –και, κατά τη γνώμη μου, κυρίως μ' αυτήν θα πρέπει να συνδεθεί, κι όχι με μεταφυσικές ή πλατωνικές «αναμνήσεις»[16]– συνάδει, λοιπόν, και τροφοδοτείται ακατάπαυστα από τη βαθύτερη ρίζα του ποιητικού του οράματος, έναν ρομαντικής κοπής βολονταρισμό, που παραμένει αναλλοίωτος στην ουσία του τόσο στη μορφή του στρατευμένου, στην ιδέα της κομμουνιστικής επανάστασης, νεανικού του έργου όσο και κατά τη φάση της στροφής της ποιητικής του προς καθολικότερες ή πιο υπαρξιακές (οντολογικές) αναζητήσεις και οράματα· εκείνο που αλλάζει είναι η εμβέλεια του οράματος, η καθολίκευση και η συμπαντικότητα, όπως ανάγλυφα δείχνει η *25η Ραψωδία της Οδύσσειας* (Α΄ 349-360), όπου στη βάση του αξιώματος **«όσα δεν ζήσαμε αυτά μας ανήκουν»** (τα έντονα στοιχεία είναι του ποιητή, Α΄ 359),[17] το ποιητικό όραμα («σύμπαν») του Λειβαδίτη, εκτεινόμενο στο άπειρο του διαστήματος και εις το διηνεκές, στην άπειρη προοπτική του μέλλοντος,[18] «ανταμώνει» με το απέραντο της παιδικής ηλικίας, με τον ου-χρόνον και ου-τόπον της παιδικότητας:

Τώρα όλα είναι γνώριμα,
σχεδόν παλιά,
οι γαλαξίες σαν τις κούνιες, κάποτε, πριν από χρόνια,
σαν είμαστε παιδιά, μες στ' ολοπόρφυρο καλοκαίρι,
[…]
οι πλανήτες γύρω μου σαν τις μεγάλες φωτογραφίες
των νεκρών
που αφίσανε μια νύχτα το πατρικό μου σπίτι,
για να μ' ακολουθήσουν
σ' όλες μου τις τυραννικές περιπλανήσεις […]
(Α΄ 357-358)

Κι ήταν μια ανείπωτη στιγμή, καθώς περνώντας πλάι
στη Μεγάλη Άρκτο
είδα τη λυπημένη αρκούδα των αλλοτινών παιδικών
καιρών
που με συντρόφευε, να πλησιάζει στον αστερισμό
και ν' αγκαλιάζονται, όπως ύστερα απόνα μακρύ,
απαρηγόρητο χωρισμό
δυο αδέλφια – βαθειά, βαθειά στιγμή
όπου για πρώτη φορά
απ' την ημέρα που υπήρχε ο κόσμος
αντάμωνε ο προαιώνιος πόνος με το άπειρο, κι η
παιδικότητα με τη μεγαλωσύνη. […]

Οι πλύστρες, στο βάθος, πλέναν τώρα το φως
μέσα στην πίκρα των γενναίων. (Α΄ 359-360)

Επιστρέφοντας, λοιπόν, στα αρχικά μας ερωτήματα, μπορούμε βάσιμα να θεωρήσουμε ότι η εμμονή του Λειβαδίτη με την παιδικότητα δεν είναι "παλιμπαιδισμός" αλλά, αντίθετα, αποτελεί "κλειδί" για την ποιητική ενός δημιουργού που τον τρελαίνουν «δύο δισεκατομμύρια εκδοχές για έναν μοναδικό κόσμο» (Γ΄ 235). Το παιδί στην ποίηση του Λειβαδίτη είναι η προνομιακή persona μέσω της οποίας ο ποιητής κοιτάζει με έκσταση / με απόγνωση / με θλίψη / με απορία (και με τις δύο έννοιες του όρου: «ο κόσμος μοιάζει της μητέρας μου: αγαπημένος και χαμένος για πάντα», Γ΄ 137) τον κόσμο, επίσης με τις δύο όψεις του: τον κόσμο τον στενό και άχαρο της **ματαιότητας**, της **«απομάγευσης»** («γιατί το μόνο που έχει στον κόσμο κανείς είναι να γείρει κάπου και να κλάψει το παιχνίδι που έμεινε στη μέση», Β΄ 94), αλλά και τον

[16] Τη σύνδεση με την πλατωνική «θεωρία των ιδεών» κάνει ο Κουβαράς, *ό.π.*, 830-831. Για την πολύ πιο ασφαλή -πιο βάσιμη- ερμηνεία της «ανάμνησης» στον Λειβαδίτη, ως διαρκούς *μνήμης*, βλ. όσα αναφέρω παραπάνω στη σημ. 7.

[17] Πβ. «το μέλλον [είναι η] αληθινή πατρίδα μας, αφού το όνειρο εκεί πηγαίνει» (Β΄ 109)· «και ξαφνικά δε μ' ένοιαζε που είχαμε νικηθεί, "όλο το άπειρο είναι δικό μας", είπα μέσα μου, κι έκανα όρκο να φέρω ως το τέλος το πεπρωμένο μου» (Γ΄ 222).

[18] Η γιγάντωση αφορά και την ανθρωπογεωγραφία του: το σύμπαν του Λειβαδίτη ανοίγει τους κόλπους του για να χωρέσει όλο το «ανθρώπινο πλήθος», όχι μόνο τους παλιούς αριστερούς συντρόφους (βλ. Α΄ 354-355 και το ξανατονισμένο «Συντροφικό τραγούδι», Γ΄ 111), «ελευθερώνοντας έτσι όρκους αλλοτινούς και τις πιο ωραίες χειρονομίες του μέλλοντος» (Γ΄ 114).

κόσμο των «2 δισεκατομμυρίων εκδοχών» προς το άφατο, το μυστήριο, το αιώνιο, το απρόσιτο, το ανύπαρχτο, το ανείπωτο, το απερίγραπτο, το απαγορευμένο, που είναι μια πόρτα *τυφλή* που ανοίγει στο …**ανεκπλήρωτο**, μια γέφυρα που "βλέπει" στο **άπειρο των παιδικών μας χρόνων**: πβ. «μια πόρτα τη νύχτα που τη βλέπουν μόνο οι τυφλοί» (Β΄ 23), και «θυμήθηκα, παιδί, σ' ένα σπίτι ξένο, που οι υπηρέτες μ' έβγαλαν γρήγορα έξω, στο απόκοσμο, που τό 'βλεπα για πρώτη φορά, γι' αυτό νιώθω πάντα πιο άνετα πάνω στις γέφυρες, εκεί που η συνέχεια είναι βυθισμένη στο σκοτάδι […] » (Β΄ 98).[19]

γραφή: Αύγουστος 2009

© *Αφροδίτη Αθανασοπούλου*

[19] Τα δύο θέματα, που τεκμηριώνονται από πλήθος παραθεμάτων, συνιστούν δίπολο με κομβική σημασία στο έργο του ποιητή – όπως, εξάλλου, και σε όλη την Ποίηση: ο Θάνατος, η ματαιότητα, σηματοδοτεί την Έξοδο και την αιώνια νοσταλγία, την ανεκπλήρωτη επιθυμία επιστροφής στην Εδέμ της «εποχής της αθωότητας», των παιδικών χρόνων. Περιορίζομαι σε μερικές ενδεικτικές αναφορές: για το θέμα της «ματαιότητας» βλ. Α΄ 233: «[η] κατάφωτη αδιαφορία τ' ουρανού […] παράξενη αίσθηση σαν τον κυνηγημένο λιποτάχτη που ανάμεσα στο θάνατο που ξέφυγε και το θάνατο που τον περιμένει νοιώθει με δάκρυα ξαφνικά τη ματαιότητα των θριάμβων και την απόγνωση της απάρνησής τους», 358-359: «ό,τι ζήσαμε χάνεται, γκρεμίζεται μέσα στο σάπιο οισοφάγο του χρόνου», 273, 280: «του απείρου η σιγή», 284, 285, 313, 297, 392: «οι μέρες μου, θριαμβευτικές, στήριζαν τον υπέροχο, στέρεο αγκώνα τους πάνω στο νερό της ματαιότητας», 396: «η αμείλιχτη αδιαφορία του κενού […] όλο το ψύχος της μεγάλης ματαιότητας»· Β΄ 41: «το αιώνια χαμένο παιχνίδι», 51: (ο πατέρας) «ανοίγοντας την πόρτα μας στο μεγάλο σκοτάδι», 52, 57: «το πεπρωμένο που σαν μια άδεια άχρηστη θήκη αφήνουν οι νεκροί πάνω στο κάθισμα», 70: «το σκοτεινό κυπαρίσσι, "μ' αυτό, τους λέω, έζησα –τι να τους κάνω τους άλλους"»· Γ΄ 247: «η ματαιότητα είναι ένας κήπος όπου παίζουμε τους αθάνατους», 118: «παλιά, ρυτιδωμένη γη που μόνο έναν αιώνιο ύπνο υποσχόταν – κι ω σοφή προνοητικότητα των παιδιών, που πιάνουν από νωρίς φιλίες με το χώμα», και άλλα πολλά.

Εξάλλου, για το θέμα του «ανεκπλήρωτου», και τις καλειδοσκοπικές του όψεις (που επισημαίνω με έντονα στοιχεία), βλ. ενδεικτικά: Β΄ 61: «οι πλανόδιοι μουσικοί παίζαν ακούραστοι, μα δεν έβγαινε κανένας ήχος, γιατί τα βιολιά τους ήταν κιόλας μακριά, μες στο **ανεκπλήρωτο**» (πβ. Γ΄ 225, 235: «κι ίσως μόνο το ανεκπλήρωτο να δίνει κάποιο νόημα στη ζωή μας»)· Β΄ 87: «οι απόκληροι είναι σαν τις μητέρες, αφού απ' το σιωπηλό τους πόνο τράφηκε το **ανείπωτο** […] βράδιαζε κι έστεκα εκεί, μαγεμένος, μπροστά σε τόση απόκρυφη δικαιοσύνη» (πβ. Β΄ 99: «το αιώνιο έχει από πριν αφανίσει όλα τα λόγια»)· Β΄ 93: «κι έπρεπε να γαληνέψω το σπίτι με το **ανύπαρχτο** […] ακολουθούσα το φράχτη του κήπου που χανόταν στο βάθος, σαν τις ιστορίες που δε ζήσαμε και ξαναγυρίζουν ανέγγιχτες στο Θεό» (πβ. Β΄ 95: «**οι άλλες ζωές** που δε θα γνωρίσουμε είναι εδώ […] σαν το μεγάλον ίσκιο των ζητιάνων [που] απλώνουν το χέρι»)· Γ΄ 141: «πιστεύω στο **απίστευτο** που είναι η πιο αληθινή μας ιστορία» (πβ. Γ΄ 99: «και το παράδοξο αυτό ταξίδι μας μέσα στον κόσμο δέ θα 'χε καμιά σημασία / αν ήταν αληθινό»)· Γ΄ 144: «Και μόνο καμιά φορά την ώρα που βραδιάζει κι ανατριχιάζουν οι λίγες βιολέτες στους φράχτες, ένα **παράξενο θάμπος** μάς πλημμυρίζει, μια αίσθηση σαν να ξαναγυρίζουμε εκεί απ' όπου μας είχαν για πάντα διώξει» (πβ. Γ΄ 232: «κι η ποίηση είναι η νοσταλγία μας για κάτι ακαθόριστο που ζήσαμε κάποτε μες στ' όνειρο», 238: «ένας νοσταλγός της ευτυχίας που έζησα μέσα στ' όνειρο και ξύπνησα για να πεθάνω»)· Β΄ 81: «**το σκοτεινό, απόμακρο έξω** – εκεί που είχαμε ζήσει»· Γ΄ 227: «αυτή η αχρηστευμένη σιδηροδρομική γραμμή που διασχίζει τα παιδικά σου χρόνια και χάνεται στο **άπειρο**»· Γ΄ 193: «να βρω τι, όταν η **αιωνιότητα** έμεινε για πάντα στο πατρικό σπίτι» (πβ. Γ΄ 240: «ύστερα αποχαιρετήσαμε την αιωνιότητα και μεγαλώσαμε»)· Γ΄ 239: «θυμάμαι, παιδιά, που τα παιχνίδια μας εξαφανίζονταν **μυστηριωδώς**, ξεχασμένα σ' εκείνα **τα απαγορευμένα βασίλεια** που τριγυρίζαμε, χωρίς κανείς να το ξέρει»· Γ΄ 246: «τα παιδιά ξέρουν καλά ότι το **αδύνατο** είναι η πιο ωραία λύση», και συναφή.